

Hvad foregik hvor?

- på Julemærkesanatoriet i gamle dage

Dansk
Sygeplejehistorisk
Museum

Hvad foregik hvor?

- på Julemærkesanatoriet i gamle dage

2019

Copyright © Dansk Sygeplejeråd

Alle rettigheder forbeholdes

Fotografisk, mekanisk eller anden form for gengivelse eller mangfoldiggørelse er kun tilladt med angivelse af kilde.

Forside: Udsnit af tegning af Julemærkesanatoriets facade mod nord 1908

Forord

Dansk Sygeplejehistorisk Museum og Hotel Koldingfjord ligger i de bygninger, der i 1908-11 blev opført til Julemærkesanatoriet, Danmarks første tuberkulosesanatorium for børn. Det smukke bygningskompleks og den omkringliggende fredskov blev i 1987 købt af sygeplejerskernes pensionskasse på initiativ af daværende formand, Kirsten Stallknecht. Takket være hende er det hele bevaret, som det en gang så ud, og er ikke blevet udstykket til forskellige købere, som det ellers sker for mange af de tidlige gamle og store institutioner.

Gennem årene har flere ledt efter de oprindelige bygningstegninger, men forgæves. Indtil begyndelsen af 2019, hvor de blev fundet på det øverste loft i hotellets konferencebygning. Sygeplejemuseet tog hånd om dem og fik dem ordnet og registreret, og efter nærmere studier er der nu blevet åbenbart en historie, der føjer ny viden til det, vi allerede vidste. Tegningerne udgør i sig selv en krønike om 110 års bygningshistorie, men endnu vigtigere om, hvordan et tuberkulosesanatorium var indrettet, og hvordan personalet boede og arbejdede på stedet.

Tegningerne omfatter også flere forslag til ombygninger, der blev udarbejdet, da Statens Åndssvageforsorg overtog stedet i 1960. Julemærkesanatoriet måtte som de andre sanatorier dreje nøglen om, fordi tuberkulosen i Danmark stort set var blevet nedkæmpet. Åndssvageforsorgens tegninger er ikke omfattet af den nuværende udstilling, men kan måske blive fortalt en anden gang.

Dansk Sygeplejehistorisk Museum mener, at det er væsentligt at vise sanatorietegningerne, fordi de viser den ramme, som sanatoriesygeplejerskernes arbejde og vilkår udviklede sig indenfor. Sygeplejersker og elever havde pligt til at bo på stedet, og stregerne på papiret ridser tydeligt op, hvordan deres daglige arbejdsplads og beboelsesrum har set ud. Museets mange fotografier fra sanatoriet bidrager til at befolke de nøgterne arkitekttegninger.

Tegningerne sætter også en ramme om de mange børn, der blev indlagt med en for et barn helt uoverskuelig tidshorisont. Flere af børnene var indlagt på stedet i flere år.

Hvis du bor på hotellet, tilbyder udstillingen en unik chance for at gå på opdagelse i tegningerne og finde ud af, hvad lige præcis dit værelse blev brugt til. Bor du i en del af de gamle 18-sengsafdelinger, på et elevværelse eller måske i forvalterboligen? Det bibringer hotelopholdet et perspektiv, som ikke mange andre hoteller kan tilbyde.

Grete Christensen

Formand for Dansk Sygeplejehistorisk Museums bestyrelse
Formand for Dansk Sygeplejeråd

De gamle tegninger dukker op

Gennem årene har det været et tilbagevendende spørgsmål, hvor de oprindelige arkitekttegninger over Julemærkesanatoriet var blevet af. Der var så mange ubesvarede spørgsmål, der ville blive løst, hvis de blev fundet. Hvordan så der ud på sengeafdelingerne? Hvor foregik behandlingerne? Hvor boede sygeplejerskerne og eleverne? Og meget andet.

På Hotel Koldingfjord har de også været savnet, for gæsterne spørger tit, hvad de forskellige rum og bygninger har været brugt til. Ved ombygninger har der været en del overraskelser, som for eksempel den gang, man brød en skillevæg ned og ramte ind i en skjult flisevæg. Hvad lavede de fliser pludselig der?

En tidligere driftschef fra hotellets første år kunne fortælle, at der i hans tid havde været en hel del tegninger, og så ved nytårstid 2019 dukkede de frem ved en oprydning på det øverste loft i konferencebygningen. To flyttekasser med foldede tegninger og mapper og en kæmpesæk med papirruller. De har ikke været opbevaret ret skånsomt gennem årene, for en del viser tydelige tegn på fugtskader, og nogle få er delvist brændt. Heldigvis var der ikke tegn på skimmel i noget af det.

Det var et ret omfattende og snavset arbejde at sortere de mange, mange tegninger. Først fordelt på bygninger og dernæst kronologisk, hvorefter registrerings- og arkiveringsarbejdet kunne gå i gang.

Hvornår og i hvilken sammenhæng er tegningerne blevet udarbejdet?

De omkring 500 tegninger fordeler sig i tre epoker. Den ældste fra 1908 og -09 er de oprindelige tegninger, der lå til grund for byggeriet af sanatoriet, der åbnede i

En af de ret medtagne tegninger fra 1908. Det lykkedes at få den rettet ud uden at ødelægge noget.

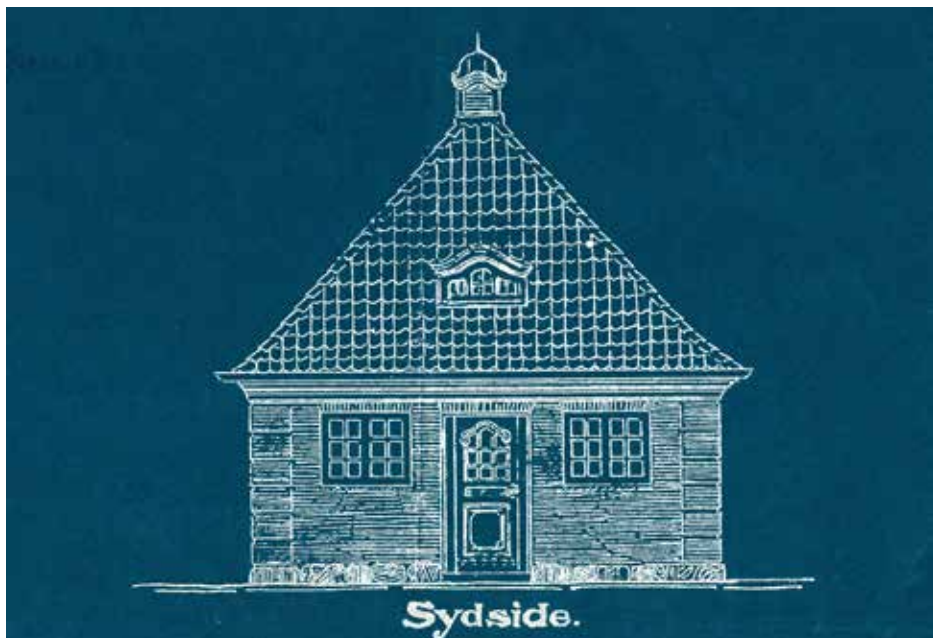
1911. Dernæst en større til- og ombygning i 1942, hvor den nye funktionærbolig for plejepersonale og piger på bakken blev opført, i dag Skovly og en del af hotellet. Det kvindelige personale havde indtil da boet rundt om på sanatoriet, i kældre og på lofter, og ved flytningen til den nye bolig blev der frigivet en masse plads, der gav mulighed for at ændre på nogle af funktionerne. Det sidste hold tegninger stammer fra 1960 og nogle år frem i forbindelse med, at Statens Åndssvageforsorg overtog bygningerne.

Tegningerne fra 1908-09

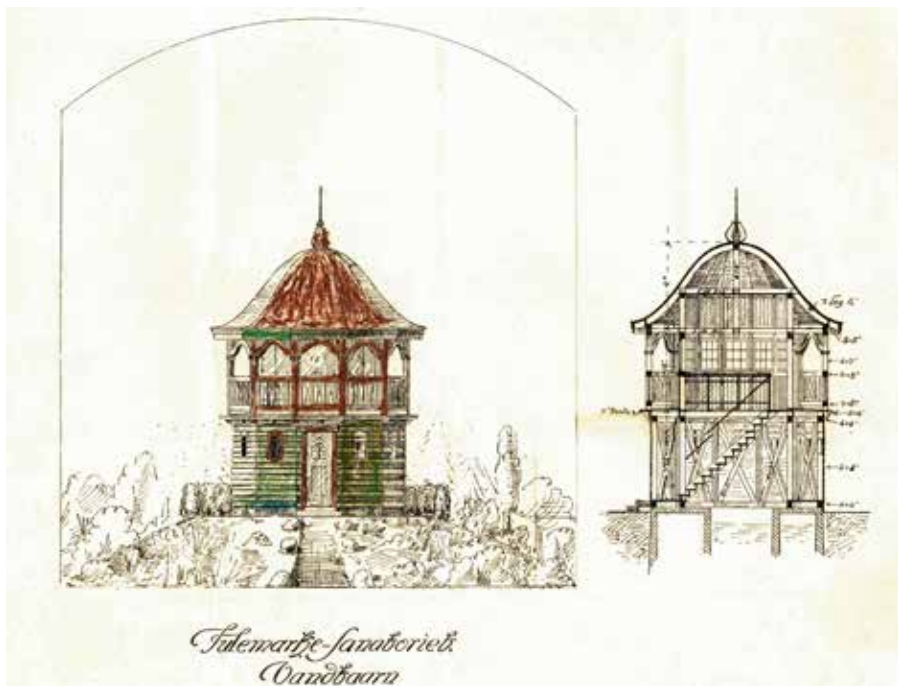
De ældste tegninger er rene mesterværker med svungen håndskrift, håndtegnede og meget detaljerede. Hvert eneste rum er mærket, så man kan se, hvad det skulle bruges til, og i flere tilfælde også, hvad gulvbelægningen bestod af. Dengang tog man ikke ud og købte gør-det-selv-skabe og -arbejdsborde. De var indbyggede og er med på tegningerne. Selv stinkskalet på overlægens laboratorium er tegnet ind.

Der er ingen tvivl om, at Julemærkesanatoriet var hypermoderne med centralvarme fra egen kedelcentral, vand fra eget vandtårn, gas fra eget gasværk og vareelevatorer op til hver af afdelingerne. For både patienter og personale fra mere ydmyge kår må det have været vild luksus. Rent bortset fra, at der givetvis ikke har været meget blus på radiatorerne, fordi der skulle være så koldt som muligt om vinteren som en del af behandlingen.

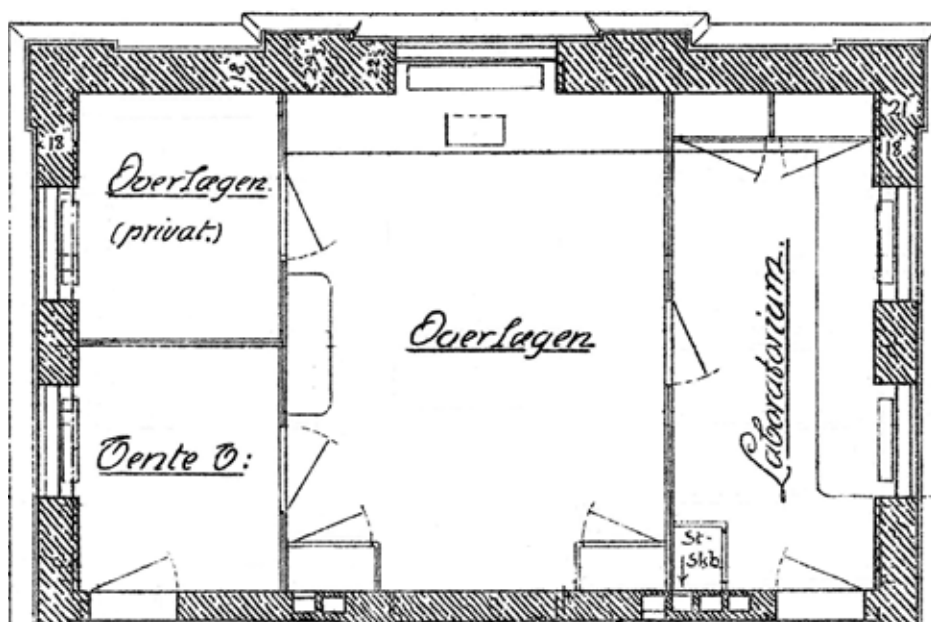
Set med nutidige øjne undrer man sig over, så mange kvadratmeter der blev brugt

Gasværkshuset, der lå bagved økonomibygningen, blåtryk 1908

Tegning af Julemærkesanatoriets vandtårn helt oppe på toppen af bakken

Detalje af plantegning for stueetagen med overlægens kontor mm.

til boliger for personalet, men forklaringen er, at man normalt boede på arbejdspladsen, og sygeplejersker og elever havde sågar boligpligt.

Selve hovedbygningen rummede seks sengeafdelinger med 18 senge hver, plus en lille håndfuld sengestuer til isolationspatienter og de meget syge børn. På øverste etage lå en operationsstue til mindre indgreb. De større brystkaseoperationer, der blev taget i brug i 1920'erne, blev foretaget på andre sanatorier og hospitaler.

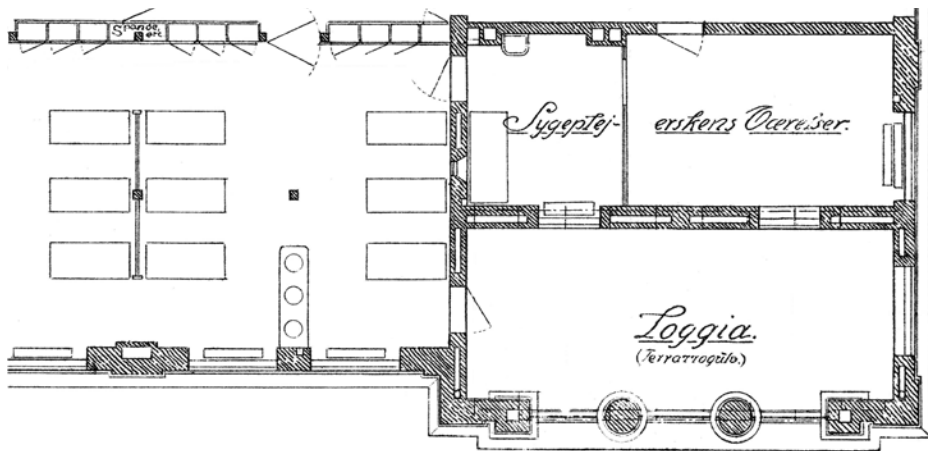
Hver sengeafdeling bestod af et enormt rum, der svarer til en værelsesgang i dag. Afdelingen bestod af en stor sal med plads til 18 senge med skillevægge af glas. Ud mod gangen bestod væggen af skabe til børnenes ejendele, og over skabene var der glas. Det har været lyst og luftigt, men også helt blottet for privatliv.

Bagved hver sengeafdeling var der to værelser med fjordudsigt til sygeplejersken. Skal man tro tegningerne, har der fra starten kun været fire sygeplejersker, der hver har haft ansvaret for den afdeling, hun boede for enden af. Det var helt normalt for sygehusene dengang at indkvartere sygeplejersken, så hun kunne tilkalde døgnnet rundt. Der er ikke sat en bolig af til en plejemoder, oversygeplejerske, så den stilling må først være blevet oprettet senere.

I 1911, da sanatoriet åbnede, var kulbuelysbade for lungetuberkulose endnu ikke kommet i gang, så der er ikke et lysbad med på tegningerne. Niels Finsen havde indført lysbehandling for hudtuberkulose, og efter hans død udviklede hans medarbejdere lysterapien til også at omfatte andre former for tuberkulose. Den første universelle kulbuelysbehandling blev påbegyndt på Finseninstituttet i 1913, så

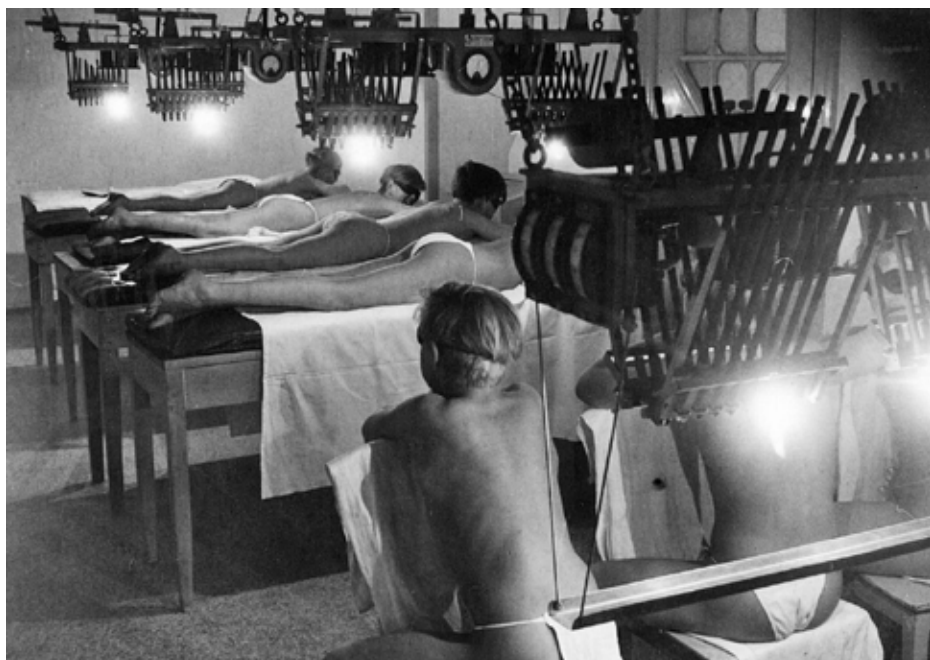
En af pigeafdelingerne i 1950'erne.

Sygeplejerskens værelser for enden af afdelingen.

det er tænkeligt, at Julemærkesanatoriet introducerede lysbehandling i årene derefter. Da den første småbørnspavillon for foden af bakken (sygeplejemuseet i dag) åbnede i 1917, var den indrettet med et rum til lysbehandling, så der har formentlig allerede været installeret et oppe i hovedbygningens badeafdeling.

De to nuværende fløjbygninger, Christians og Dagmars Palæ, var indrettet som

Drenge under kulbuelyslamperne

Overlægeboligen på postkort fra 1914

boliger for de højere funktionærer og reservelæger med små værelser i kælderen og på øverste etage til køkken- og gangpiger.

Overlægen havde sin egen pragtvilla på bakken vest for sanatoriet, i dag Louisehøj. Den var indrettet med herreværelse, to verandaer, værelse til privatlærerinden og pigeværelse i kælderen.

Den nuværende konferencebygning var økonomibygning med en stor kedelcentral, smedeværksted, vaskeri og en ligstue med tilhørende obduktionsstue.

De to mindre pavilloner, der i dag rummer Dansk Sygeplejehistorisk Museum, åbnede i 1917 og -33 til de mindste børn.

Der er to ting, der springer i øjnene i forhold til i dag. Indgangen i hovedbygningen

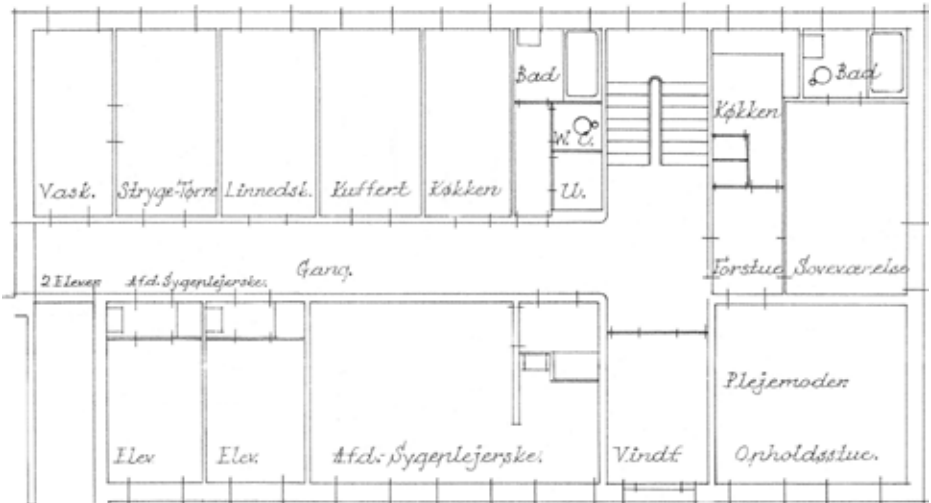
Økonomibygningen med kedelcentralen til højre og vaskeriet til venstre

Her ses den oprindelige hovedindgang med trapper ned fra hver side

er blevet ændret. I sanatoriets tid gik man ned ad en granittrappe og ind i Modtalsen. Bagved lå den store spisestue. I dag går man op ad trappen og kommer ind i den daværende dagligstue, der i dag udgør receptionsområdet.

Den anden ting er, at den indvendige trappe i hovedbygningen oprindeligt var pla-

Udsnit af stueetagen i den nye funktionærbolig, hvor plejemor boede yderst til højre

Den nye funktionærbolig, der åbnede i 1942. Den er i dag en del af Hotel Koldingfjord, Skovly

ceret i den modsatte side, hvor elevatorerne er nu. Hvorfor man valgte at flytte hele trappen ved ombygningen til hotel, er en gåde, der endnu ikke er blevet løst.

Ombygningen 1941-42

Opførelsen af den nye funktionærbolig for sygeplejersker og elever må have været en enorm forbedring for plejepersonalet, der indtil da havde boet, hvor der var plads i de gamle bygninger. Den nye funktionærbolig var moderne, og alle fik eneværelser, hvad der ikke var almindeligt dengang, hvor sygeplejeelever på sygehusene normal boede to til fire på et værelse.

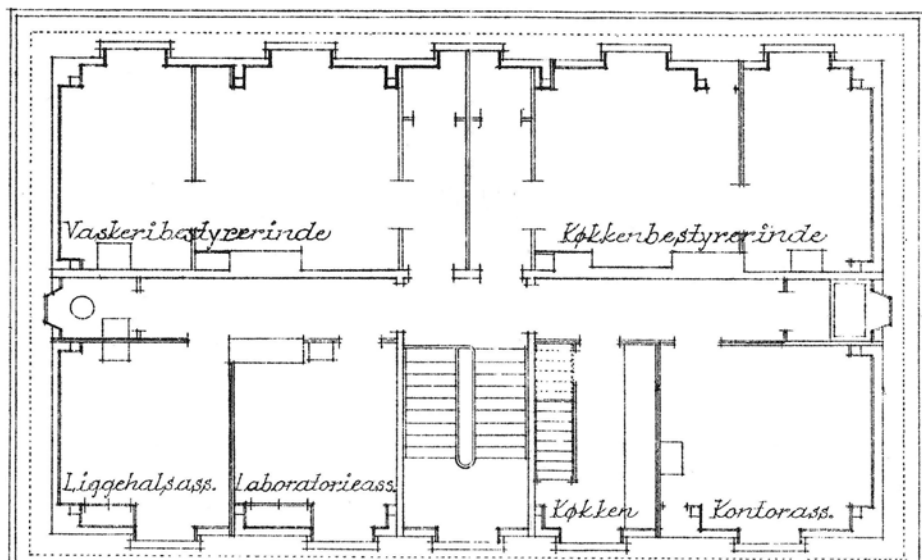
På selve sanatoriet betød flytningen til funktionærboligen, at der blev frigivet plads på de gamle pige- og elevværelser. For eksempel blev kælderetagen i den vestlige fløj, hvor der før havde boet gangpiger, nu bygget om til depoter for linned og køkkentøj.

Den nye funktionærbolig bestod af to forskudte blokke på tre etager. I den nordlige ende boede de ufaglærte piger, gangpiger, og køkken- og vaskeripiger. I den sydlige blok boede sygeplejerskerne og eleverne. Der er et tydeligt hierarki mellem værelserne. Plejemor havde en toværelses lejlighed med eget køkken og bad, afdelingssygeplejerskerne fik 1½ værelse og skulle dele køkken og bad med de andre. Sygeplejersker og elever fik et værelse hver.

Det kan være svært at afgøre, om det, man ser på tegningerne af sanatoriet fra 1941, er nye funktioner eller om det er noget, der er kommet til langs ad vejen, men de giver et billede af, hvordan der så ud i de første krigsår.

Elever og barneplejersker på et af de nye værelser

Øverste etage af den vestlige funktionærbolig, i dag Christians Palæ

Skolestuen med lærerinden Sigger Jacobsen

Der er kommet en personelevator i den vestlige ende af hovedbygningen, og den østlige skolestue er lavet om til sløjdsal for drengene. Indtil da havde der været to skolestuer, en i hver ende af den øverste etage i hovedbygningen, en til pigerne og en til drengene.

Sygeplejerskernes gamle værelser for enden af afdelingerne er nu blevet til behandlingsrum, og plejemor har fået et kontor for enden af den østlige gang på 1.-salen. Selve sengeafdelingen er uforandret.

I de to gamle funktionærboliger er der også sket ændringer. På den øverste etage i den vestlige funktionærfløj er der kommet nye stillingskategorier ind. Nu bor der en vaskeri- og en køkkenbestyrerinde, en liggehalsassistent, en laboratorieassistent og en kontorassistent. Staben er vokset, og organisationen er blevet mere specialiseret.

Overgangen til Åndssvageforsorgen i 1960

Udstillingen her beskæftiger sig ikke med bygningerne i Åndssvageforsorgens tid, det tillader pladsen ikke. Men med til tegningernes historie hører, at bygningerne i 1960 blev overdraget til Statens Åndssvageforsorg og skiftede navn til Koldingfjordsskolen. På det tidspunkt kunne man behandle tuberkulose medicinsk, og der var ikke længere basis for de store sanatorier, der lukkede et efter et. I stedet blev sanatoriet omdannet til en filial af De Kellerske Anstalter i Brejning. I 1980'erne blev Åndssvageforsorgen lagt ud til amterne, og beboerne forlod gradvist Koldingfjordsskolen. Den sidste patient rejste i 1988.

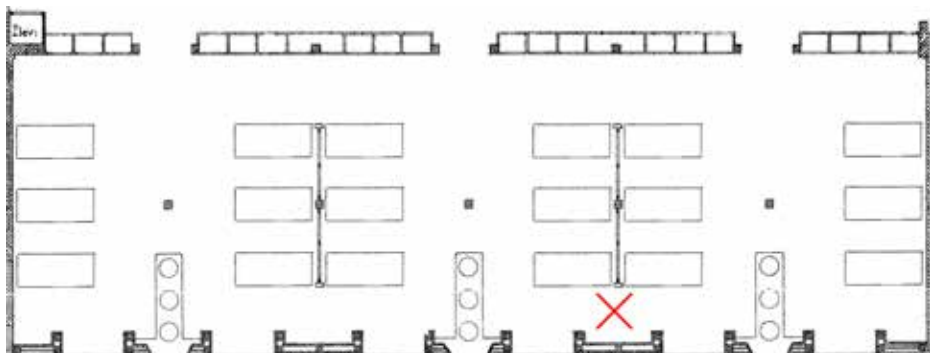
Bygningstegningerne som historisk materiale

De gamle tegninger fortæller historier, vi ikke har kendt før nu. De viser, hvordan et topmoderne tuberkulosesanatorium var indrettet i 1911, og i 1942 ser man de ændringer, der er blevet nødvendige som følge af nye undersøgelses- og behandlingsmuligheder og nye krav om arbejdstid og -vilkår. Det giver nogle unikke tidsbilleder, der bliver suppleret af sygeplejemuseets mange fotografier fra sanatoriet.

Her får man et indblik i den isolerede lilleverden, som sanatoriet udgjorde for patienterne og også for det fastboende personale, hvor særligt de ledende sygeplejersker var trofaste og tilbragte det meste af deres arbejdsliv på sanatoriet.

En af de grønlandske drenge, der var indlagt på sanatoriet sidst i 1950'erne. Han sidder i drengeafdelingen på øverste etage, og man kan i baggrunden se de vaskeborde, der stod vinkelret på sydvæggen.

Grundplan over afdeling C2, som drengen sidder i - omtrent ved det røde kryds

Dansk Sygeplejeråd

Sankt Annæ Plads 30, 1250 København K
33 15 15 55
dsr@dsr.dk www.dsr.dk